

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

Т. М. Попова (Одеса)

«ІДЕЯ РИТМУ» В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ П.М. БІЦИЛЛІ (ДО ДНЯ ПАМ'ЯТІ)

Наукова спадщина історика і мислителя Петра Михайловича Біцилли (1879–1953) залишається надзвичайно актуальною у міждисциплінарному полі науки. Простір біциллизнавства ще недостатньо вивчено, проблематика, яку підняв вчений, потребує ретельної систематизації та свого осмислення у різних сферах гуманітаристики.

Одним із найважливіших показників творчості П. Біцилли, його стилістики та смислової напруженості тексту є *манера повторів*. «Повтори» для П. Біцилли – це не тривіальне «перекидання» вдалих фраз і думок з одного тексту в інший. Це – усвідомлена акцентуалізація певних, особливо важливих для його «світовідчуття» та «світосприйняття» (термінологія вченого) ідей, які через багаторазове повторення одного сенсу народжують у результаті нові сенси, розкриваючи потаємні струни душі людини та його одвічне прагнення досягнути себе в цьому світі.

Аналізуючи творчість Леонардо да Вінчі, П. Біцилли звертає увагу на те, що «для Леонардо взагалі характерне повторення одних і тих же мотивів, жестів, образів, повторення художнього експерименту» – Леонардо-живописець продовжує Леонардо-натураліста та винахідника. Однією і тією ж усмішкою посміхаються різні герої його полотен (Мона Ліза, св. Анна, Іоанн Предтеча та ін.): у цій багатозначній посмішці – миттєве втілення в тілесності складнощів кожного акта свідомості та протиріч, діалектики душевного життя («Місце Ренесансу в історії культури», 1933).

«Багатоголосся» у поезії можна порівняти, згідно Біцилли, з розумінням «голосів» у музиці: «...одна риса музики, одна її могутня “можливість” – *повернення теми*». «Малоросс» їде степом на возі і тягне, без кінця повторюючи, ту саму мелодію, і це вже – музика. Говорячи про Баха, П. Біцилли відзначає появу нових «сенси» у його фугах завдяки «множині повторів» однієї «примітивної мелодії»: внаслідок того, як «проводиться» первісна мелодія через безліч «голосів», ускладнюється та збагачується первісний «сенси», – досягається досконалість. Принцип боротьби, що лежить в основі музики, допускає протистояння не тільки між голосами монотематичної фуґи, але і між різними мелодіями, тональностями, тембрами, ритмами: у ритміці мелодійних конфліктів у Моцарта,

Шопена, Бетховена розкривається тасмниця особистості («Похвала музиці», 1931).

У зв'язку з цим П. Біциллі особливо виділяє категорію *ритм*. Чергування переживань, «прискорення та уповільнення життєвого потоку та його художнього відображення» – всі ці *ритмочередування* підпорядковані «якомусь закону, що створює єдність у різноманітті». «Без ритму немає мистецтва, як немає і життя...», будь-який витвір мистецтва – це «система», в якій усі елементи виконують «ритмоутворювальну функцію», перебуваючи між собою «щодо взаємодії» («Пушкін і проблема чистої поезії», 1943–44).

Будучи прихильником неогегельянства, П. Біциллі поєднує категорію *ритм* з діалектикою: «Оскільки будь-яке життя підпорядковується ритму і оскільки діалектика є закон життя, ритм є діалектика», ключ до розуміння «прихованого сенсу поетичного твору» («Андрій Білий. Ритм як діалектика», 1929). Але не тільки мистецтво підпорядковане закону ритму – «закону ритмічності підпорядковані як історії окремих держав, та й історія людства», – переконаний П. Біциллі («Місце Ренесансу в історії культури», 1933).

«Історичний процес підпорядкований закону ритму, – стверджує вчений. – Він є чергування моментів підйому і спуску, одержимості вірою в здійсненність відомих ідеалів і протверезіння, охолодження, припливу енергії та втоми, відмови від напруженої діяльності...». «Закон ритму» для П. Біциллі – закон «самого життя» («Відродження алегорії», 1936). П. Біциллі, аналізуючи російську історію, звертає увагу на її ритми: «Ритм російської історії складається з чергування глибоких моральних падінь і моментів каяття, просвітлення і підйому, тривалого згасання ідеї нації ... і раптового відродження ідеї “всієї землі”» (із рецензії на книгу Г.П. Федотова «Святий Філіп, митрополіт московський», 1928). Заслугою відомого французького ученого Ж.-Б. Дюбо, на думку П. Біциллі, було те, що він поставив питання про циклічність у розвитку мистецтва – періоди «процвітання» і «занепаду» («Походження історичної науки та абат Дюбо», 1917).

І людина для П. Біциллі мислиться як «музичний тон або як мелодія», «голос». Відносини між людьми він бачить в алегоричному романі, в «Божественній комедії», в «містерії» Середньовіччя, в комедії та трагедії Ренесансу – все це відповідає відносинам «між окремими голосами поліфонічного музичного твору тієї самої пори» («Життя та література», 1933). Ритм мелодії – це и ритм людини, и ритм усього життя.

П. Біциллі досконало володів найширшою історіографічною традицією у всіх галузях гуманітарного знання і, безумовно, зазнав впливу попередників.

Категорія *ритм* належить до найдавніших понять світової філософії та культури. Античність подарувала *ідею ритму* як основу універсуму. Середньовіччя стало черговим етапом в осмисленні цього поняття як організаційно-упорядковуючого, природоподібного початку: Фома Аквінський (1225–1274), не пориваючи з традицією Аристотеля, представив філософсько-теологічне розуміння ритму, сформулював п'ять доказів існування матерії, руху та розвитку. На шляху Відродження Микола Кузанський (1401–1464) створив образ Всесвіту, що має універсальний просторово-часовий ритм: його картина світу включала мікрокосм (Людину), великий світ (Універсум) і надвеликий світ (Бога), поєднаних єдиним ритмозаконом. У новий час поняття *ритм* було обмежене музикознавчою та літературознавчою сферами. У філософський дискурс концепт *ритм* ввів А. Шопенгауер (1788–1860), який у межах філософії мистецтва розглядав «ритм» як виразний засіб поезії, визнаючи в той же час, що схильність до *повторення* [курсив мій. – Т.П.] – невід'ємна властивість людської уваги / свідомості. Для А. Бергсона (1859–1941) *ритм* – естетичний феномен, у мистецтві – засіб навіювання певних душевних станів, що переключають людину в над- або суб-особистісний реєстр, що провокує ефект *ритмічного резонансу*. Пізнаючи реальність, А. Бергсон вважав, що людський розум ритмічно розчленовує її на фрагменти за допомогою інтуїції та інтелекту, кожен з яких обмежений у своїх межах. Тільки синтез інтуїтивних та інтелектуальних знань, знань наукових, етичних та естетичних дозволяє зрозуміти життя та його ритми – цю думку А. Бергсона у різних контекстах проводить й П. Біциллі.

Поняття *ритму* пронизує всю творчість Андрія Білого (1880–1934): від ідеї зв'язку музичного ритму та поезії (етап «Симфоній», 1900–1908) до виділення теми ритму до самостійного дискурсу, що містить синтез різних сфер – теоретичних, художніх, наукових та життєвих. Концепту *ритм* властиво те, що його «складники робляться в ньому нероздільними» («Лірика та експеримент», 1909). Концептуальна визначеність ритму у цьому, що він перетворюється на філософський феномен, виходить за межі вірша і поширюється на культуру в цілому. Ритм, згідно з Білим, фрактальний, процесуальний, незавершений у принципі, невловимий, неповторний, випадковий, ймовірнісний; він «генерує випадковість у мові, будучи сам випадковістю»; це – безперервне продовження, становлення як таке

(«Ритм як діалектика і “Мідний вершник”», 1929). А. Білий пов'язує ритм із цивілізацією і культурою: «Ритм – не абстрактна формула, а перебування у різноманітті процесів деякого одноманітного початку, організуючого ці процеси», а «культура – зовнішнє вираження ритму» («Ритм і реальність», 1924).

Філософія Всеєдності, яка була близькою до П. Біциллі, чітко визначала ритм як закономірність буття природи, соціуму та культури у часі та просторі, як форму заломлення дискретної діяльності людини у безперервну цілісність. Незважаючи на неоднозначне ставлення до Л. Карсавіна, П. Біциллі сприймав низку його думок. Для Л. Карсавіна філософське розуміння історії культури це модель «людського буття», ритм культурного процесу близький до ритму душевного розвитку людини. Розуміння світу в його всеєдності є завданням історії, проте кожна окрема особистість являє собою єдине ціле. Ця ідея про глибоке взаємопроникнення розвитку людини, її історії та культури, подібність їх ритмів близька та багато разів варіюється у текстах П. Біциллі.

Спадщина всіх зазначених постатей відіграла значну роль у творчості П. Біциллі: «Ритм є діалектика творчого, як і будь-якого життєвого процесу (формула Андрія Білого), та *coincidentia oppositorum* у Всеєдиному, про яку говорить Микола Кузанський. Без ритму – немає мистецтва, як і життя...» («Пушкін і проблема чистої поезії», 1943–44).

Ймовірно, що *ідея ритму* у П. Біциллі в широкому діапазоні – як «ключа» до розуміння «духу» авторського задуму в поезії та музиці до «закону мистецтва» взагалі і «закону життя» поряд із *манерою повторів*, із поверненням теми, нерозривно пов'язаних із «законом ритмічності» – стала результатом *впливів*, які отримали своє індивідуальне перетворення у роботах вченого¹.

Категорія *впливи* для П. Біциллі мала також всеосяжне значення: ідея «впливу» – універсальна – одна з ключових у методології вченого. Для нього вся історія культури та життя в цілому – історія впливів одної людини на другу, одної ідеї на безліч інших ідей. Він розглядав проблему *впливів* в різних ракурсах та площинах – схоларних та персонологічних зв'язках, літературної творчості, в історичному житті в цілому: «конкретні люди не просто взаємодіють, а й взаємопроникаються, піддаються взаємним впливам у буквальному значенні цього слова» («Життя і література», 1933; «Паралелі», 1932).

Поняття *впливи* П. Біциллі об'єднує з іншими поняттями: *родимі плями*, *повтори*, *співзвуччя*, які для нього аналогічно близькі, що становлять одне категоріальне «коло».

Він з іронією зауважує: «Вся історія літератури, як і інших мистецтв, можна розробити як історію нескінченних і безперервних “плагіатів”...» («Нотатки про Толстого», 1936) – так скрізь можна побачити *родимі плями, повтори та співзвуччя*. Причина в тому, каже вчений, що, по-перше, можливо справді пряме або опосередковане запозичення, по-друге, спільність джерел та спільність їх обробки веде до одних висновків, по-третє, специфіка культурної доби, літературних традицій, канонів та стандартів у формах літературної / наукової творчості безперечно впливає на творчу людину.

«Чужий» твір може стати *темою*, з якої цій твір, творчо перетворений, буде дійсне власним твором *іншого*. Однак «родимі плями» можуть зберегтися, і цей факт дозволить критикам говорити про «плагіат». Подібні «плагіати» П. Біциллі «знаходить» у великих письменників та поетів: О. Пушкіна, Л. Толстого, Андре Жиде, Ф. Достоєвського, Г. Флобера та ін.

«Родимі плями», «повтори» та «співзвуччя» можуть мати два основні слідства: або це творче освоєння попередньої (або навіть сучасної автору) традиції, еталонних зразків, або запозичення, близькі до плагіату. У першому випадку «співзвучності» виражають авторську творчу індивідуальність, зберігаючи певну літературну / культурну традицію, у другому – це «підробка», «шаблон» – сліпе наслідування найкращих зразків. *Впливи*, на думку П. Біциллі, проявляють себе не в «citaції» і «плагіаті» (вони лише дозволяють «припустити» вплив), але – «у спільності стилю, тону, бачення життя».

П. Біциллі – прихильник ідеї «впливів» у всіх сферах мистецтва та інтелектуального життя у широкому історичному контексті: він переконаний, що «не можна відокремлювати Захід від Близького Сходу, християнський світ – від світу ісламу». Аналізуючи історичну думку Заходу та Сходу середземноморського ареалу, П. Біциллі приходять до висновку: для історичної думки в культурах обох просторів характерні «однакові проблеми», які аналогічно ставляться і вирішуються за допомогою тих самих «методів дослідження та способів міркування». Він переконаний: Ібн Халдун (1332–1406), арабський історик і філософ, є «блискучий попередник Макіавеллі та Гвіччардіні» («Нариси теорії історичної науки», 1925). Ці явища – відображення закону культурних / інтелектуальних ритмів.

Ритм – це проява «співзвучності» в інтелектуальній сфері: П. Біциллі зізнається, що прочитавши книгу Ф. Візера «*Das Gesetz der Macht*» («Закон влади», 1926), знайшов у ній цілу низку своїх власних думок, майже буквальних збігів. Він переконаний у тому, що є щось об'єктивно нам дане, без чого неможлива була б наука, що ріднить між

собою всі найрізноманітніші за своєю логічною природою «підходи» до тієї чи іншої проблеми, до тієї чи іншої «об'єктивної даності».

Це явище в науці пізніше назвали «інтерсуб'єктивністю» – із глобальних смислових категорій, що мають тривалу філософську традицію (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, Х. Г. Гадамер, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. П. Сартр, П. Рікер та ін): відомий в історії науки факт специфіки / закономірності пізнавального процесу, що фіксує паралельність творчої думки. Вчені приходять до тих самих ідей і відкриттів незалежно один від одного, поза будь-якими комунікаційними формами, поза тимчасовими та просторовими кордонами, поза спільними джерелами (тим більш – використовуючи їх!), поза «єдиними» науковими школами та традиціями. Універсальний закон інтелектуальних ритмів в пізнавальному процесі обумовлює феномен інтерсуб'єктивності.

Наукова думка – інтерсуб'єктивна у своїй логічній іпостасі та суто індивідуальна у своєму зображенні.

Ритми наукової історії, ритми модифікацій історичної думки, ритми різноманітних впливів в процесі її розвитку склали перманентний пізнавальний об'єкт для П. Біцилли.

«Проблема ритму» увійшла як складова сучасних пошуків учених у сфері методології та епістемології історії та ширше – світогляду в цілому. Сьогодні ідея «ритму» присутня у безлічі дисциплін і може сприйматися як «перехрестя», тобто місця зустрічі різних способів пізнання. Однак поняття «ритм» має безліч значень – понад п'ятдесят дефініцій.

За минуле століття проблема *ritmu* охопила численні дисциплінарні світи, тому що *Rhythmus* (грец. ῥυθμός *rhythmos* – «мірна течія», «розміреність», «рівномірне чергування» та ін.) з його неминуchoю повторюваністю пронизує всі явища світобудови в його єдності та різноманітті. Сінергетика, астрономія, астрологія, нумерологія, психологія, культурологія, хронобіологія, екологія, етнологія, історія, фізика, музикознавство, соціологія, політологія та ін. – цілий конгломерат природничих та соціогуманітарних наук зробили на сьогоднішній день свій внесок у вивчення загальних та приватних проблем ритму.

«Антропос і ритм» – найголовніша проблема, оскільки людина постає як осередок різноманітних ритмів, центр перетину космічних, соціальних, культурних, інтелектуальних, біологічних та безлічі інших ритмів, що впливають як на саму людину, формуючи її як природне і одночасно культурно-історичне явище, так від людини / її діяльності світ отримує свій ритмічний вплив. Незважаючи на багатозначність

інтерпретацій категорії «ритм», стрижневе розуміння виражене в консенсусній дефініції: *ритм* – органічна ознака всіх явищ світобудови, структурна організація темпорально-просторових процесів, періодичне чергування дихотомій «рух-спокій», «порядок-хаос», «життя-смерть» та інших бінарних опозицій тощо, закон буття в цілому, найважливіша категорія діалектичного розвитку. У цьому культурна як акт і результат людської діяльності постає як ритмічний стрижень історичного процесу, тому перші прихильники культурологічного сенсу ритму, як П. Біцилли, їх спадщина має особливе значення для подальшого освоєння теми. П. Біцилли – був серед тих, хто закладав основи антропологічно орієнтованої культурної історії, для нього «Особистість» – «єдиний реальний фактор історичного процесу»: «Яку б галузь історії ми не вивчали, – вважав він, – у кінцевому аналізі історичних явищ ми завжди приходимо до окремої особи». Особливістю історичного процесу, на думку П. Біцилли, є «вічне», «безперервне» становлення самої людської діяльності; людські ідеї, погляди, потяги, уподобання, навички роботи, – все, в чому особистість проявляє себе, – «варіюється до нескінченності», тому «всяка історія» – це, зрештою, «історія культури»², а розвиток культури ритмічно обумовлений.

XX століття є ступенем у розумінні ритму інтелектуальної діяльності пізнання світу. Філософи звернули увагу на роль свідомості і рефлексії, розуму та думки в процесі пізнання та їх ритмізацій. Фундаментальні висновки представників феноменології, структуралізму, постмодернізму та інших напрямів філософської думки включають такі тези: рефлексія – єдино можливий шлях дослідження свідомості, тобто людська свідомість по-своєму сприймає об'єктивно існуючі розміри та тимчасову протяжність будь-якого предмета, що вивчається, його тривалість як цілісність, створюючи суб'єктивний ритм і обґрунтовуючи специфіку його концептуального розуміння; сама думка є культурним ритмом, тобто, бажаючи розкрити суть речей, думка прагне дати всьому свою назву – знак, виражений вербально, що перетворюється на символ; ритм історії – низка перерв та ритмічно організоване співвідношення слів і речей, позначенням яких служать слова; життя і розум нерозривні, і вітальний розум може конструювати світ як нову систему світогляду, ритм часу співзвучний з ритмом життя, яке постає як культурно-історичний процес, зумовлений роботою свідомості людини з її ритмами та ін.

Проблеми ритму та ритмічної дисгармонії, ритмічних порушень, які набирають швидкості у наш час, множина дисциплінарних вимірів категорії «ритм» потребує синтез

природознавчих та соціогуманітарних досліджень у єдиній сфері *ритмології* як новій спеціальній міждисциплінарній галузі знання, яка почала формуватися з кінця ХХ ст.

У 2010 р. Паскаль Мишон (Франція) створив в Інтернеті трансдисциплінарну платформу RHUTHMOS, яка об'єднала понад 200 авторів з різних дисциплінарних світів. Одним з головних завдань цього проекту є уточнення інтегративних можливостей концепту *ритм*, міждисциплінарні конкретно-історичні дослідження різних явищ із використанням елементів ритмічної теорії.

Сам П. Мишон, історик і філософ, висунув гіпотезу, суть якої у тому, що з рубежу ХХ–ХХІ ст. формується нова наукова парадигма – *ритмічна*, її категоріальна база – «плинність» і «індивідуація» (поняття К. Г. Юнга). Згідно з П. Мишоном, який вводить поняття *ритм індивідуації*, індивідуація – процес формування індивідів. Цей процес включає три аспекти або техніки, нерозривно взаємопов'язані: «течу / перебіг тіл» – «тілесність», «дискурсивність» (мову / свідомість) та «соціальність», що складають *ритмічну організацію процесу індивідуації*, тобто тільки в результаті переплетення тілесності, дискурсивності та соціальності конститууються «душі». *Ритм індивідуації* – виявлення темпоральної та просторової організації цього процесу – поняття, яке зазначає універсальну властивість людини, націленої на пошук себе, свого місця у світі. Але в різні історичні періоди у різних групах ці техніки формують складний малюнок *ритм ритмів*, що залучає інтерес в першу чергу істориків. Поняття *ритм* дозволяє зрозуміти індивіда в його *плинності*: скрізь плинність форм взаємодії персони, його мови / свідомості / ментальності, діянь, соціо-контексту, комунікацій та ін., скрізь чергування ритму, його повторів можливо розуміння індивідуації як складного процесу саморозвитку персони, її пошук сенсу життя, «манери» її плинності в цьому процесі³.

Тема *ритму* органічно пов'язана з категорією *історична подія*. «Історична подія» – стрижень історіописання і найбільш важке явище для розуміння в міждисциплінарному просторі. Для М. Фуко, «подія» – це розсіювання (*dispersion*), це «багатоголовий монстр», він скрізь, окреслити його контури неможливо. «"Справжня історія", вважає М. Фуко, – відрізняється від історії істориків тим, що вона не спирається на жодну сталість: ніщо в людині – ні навіть у її тілі – не є достатньо стійким для того, щоб розуміти інших людей і впізнавати в них себе <...> "справжня" історія змушує подію знову розкритися в тому, що в ній є унікальне і гостре. Подія, – а під цим слід розуміти не

рішення, рису, прояв або битву, але *відношення сил, що змінюється...*» [курсив мій. – Т.П.]⁴.

Цій підхід до образу історичної події акцентує й множини її смислів та складність її внутрішньої структури, її плинність. Історична подія має власну тривалість, яка не зводиться до тимчасовості фактичних даних, що складають цю подію. Ця складність структури історичної події як явища, обумовлює й складний процес її *історіографічного образу*: як можливо «описати» її в процесі історіографічної операції та дати оптимальну її реконструкцію?

Звернення до ритму інтелектуальної діяльності, до свідомості, що має свій ритм функціонування, осмислює ритм сприйраних подій і інтерпретує його у власному, новому ритмі, акцентує проблему *антиномії історизму*, тобто антиномію «реальної» та «письмової» історії («Нариси теорії історичної науки», 1925), проблему історичної події та її *нарративного життя*, або діалектичного протиріччя між об'єктом і його словесним зображенням.

П. Біциллі особисте підкреслював специфіку історії – її *плинність*. Він визнавав, що світ історичного буття, який дано історичному – «хаотичний і незв'язний». «Хаотичність світу» долалася різними способами. Історик для подолання «хаотичності світу» має досліджувати «ставлення людей та речей між собою у просторі та часі». Проте фіксація чергувань відомих подій, що повторюються (війни, революції, реформи, прийоми політичної боротьби тощо) часом призводило до визнання певної закономірності. На думку Біциллі – це зразок операції «примітивної історичної рефлексії», коли відбувається заміна / заміщення «тимчасового» – реально історичного – «логічним», і логіка пояснення призводила до побудови хронологічної причинності, де складно побачити прямий причинно-наслідковий зв'язок подій.

Для Біциллі-науковця найважливіше питання історії як науки: «Як шляхом історичної рефлексії усвідомити “строкатість” емпіричної даності в її “абсолютній плинності”»? Рефлексивна операція, на його думку, зазвичай складає ланцюжок дій: учений усвідомлено виділяє цікаві для нього окремі події та явища з «хаосу світу», систематизує їх, «шукає і знаходить» між ними певний зв'язок, підводить їх під «загальні поняття», потім починає оперувати вже цими поняттями, стираючи грань між реальним явищем і створеним конструктом, й у результаті «з безформної купи історичних феноменів зводить стрункий будинок історії». Створений *історіографічний образ* – результат історичної рефлексії – спосіб оволодіння «абсолютною плинністю історії». Проте у реальній історії існують лише «поодинокі предмети»

з їхньою власною долею. Але історичне мислення, яке оперує поняттями, переносить ними «властивості людей та властивості речей» – так виникає «історія як пізнання життя цінностей» – реальний світ витісняється світом цінностей, тому історія – це творче відтворення перетвореної свідомістю дійсності. Тому кожна наукова праця – це «історіографічний образ» історії, конструкція перетвореної науковою творчістю вченого реальності з її власними ритмами.

Визнаючи відносність окремо взятого «історіографічного образу», П. Біциллі вважав, що найкращий спосіб наблизитися до «розуміння самої природи історичного мислення та життєсприйняття», це – вивчення «різноманітних модифікацій історичної думки у процесі її розвитку», виявлення ритмів самої історичної рефлексії, ритмів формотворення / конструювання історії. Завдання теорії історії - не наказувати науці закони, а аналізувати історіографічну практику, виявляючи найбільш «плідні» і «життєздатні» тенденції в самій науці, які і визначатимуть її подальший розвиток⁵. При цьому «самосвідомість» історичної науки, вважав П. Біциллі, не обмежується появою теоретико-пізнавальної області – рефлексією, але цей процес йде паралельно з розвитком самої науки і є «показником цього розвитку»⁶. Для П. Біциллі історія – «результат вільної творчості духу», а історіографія – «творче відтворення перетвореної свідомістю дійсності»⁷.

Й історія, й історіографія, творені людьми, мають свої ритми, розкрити «манеру» яких покликана ритмічна парадигма.

Різноманітні ритмічні стратегії – циклізм лінеарний, циклізм спіралеподібний, флуктуація, пульсація та ін. як основи ритмізації всіх явищ, знаходять своє визнання у підходах до розуміння різноманітних процесів. П. Біциллі був супротивником практично всіх моделей всесвітньо-історичного процесу, особливо для нього були неприйнятними теорії прогресу. Він, будучи прихильником ідіографізму, скептично ставився до різних номологічних концепцій, визнаючи неповторність та минулий характер історичних подій, тому закономірність як універсальна категорія не була у його теоретичному арсеналі. Проте «закон ритму» у якості показника діалектичного розвитку він визнавав, як і явища циклів в історії та мистецтві.

Нова методологія ритмології (як і сама дисципліна, яка на початковій стадії інституалізації), ще не сформована, різні напрями та засоби у вивченні проблеми ритму в історико-культурній і науковій сферах – це завдання на сьогодні и майбутнє. Чи стане *ритмічна парадигма* новою панацеєю для розуміння історії та людини у світі – це питання часу в нескінченному пізнавальному процесі.

Завершеної концепції *ритму* у П. Біциллі немає, проте подальше осмислення його багатогранної творчості дозволить наблизитися до змісту його розуміння цієї найважливішої категорії, розкрити протиріччя підходів та міркувань ученого, зрозуміти його ідеї в контексті потреб інтелектуальних пошуків сучасної науки.

- ¹ Див. докладніше: Попова Т.М. Історіографія, біоісторієписання, біциллієзнавство: теорія, методологія, практика. Одеса: Бондаренко М.А., 2022. С. 358-377 (рос. мов.)
- ² Біциллі П.М. Нариси теорії історичної науки. Прага: «Пламя», 1925. С. 263 (рос. мов).
- ³ Rhuthmos (Research Platform) // URL: <https://time-issues.org/rhuthmos-research-platform/>; <https://rhuthmos.eu/spip.php?article1685>
- ⁴ Фуко М. Ніцше, генеалогія та історія: Foucault M. Nietzsche, la genealogie, l'histoire // Hommage a Jean-Hippolyte. P., 1971. P.145-173
- ⁵ Біциллі П.М. Нариси теорії історичної науки. Прага: «Пламя», 1925. С.10-11, 28-29, 301 (рос. мов.)
- ⁶ Там само. С.217-218.
- ⁷ Там само. С.245, 37.

А. О. Налівайко (Одеса)

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО СЕРЕДНІХ ВІКІВ В ДОСЛІДЖЕННЯХ Л. БЕРКУТА

Питання книжкової культури середньовіччя завжди були пріоритетним напрямком для наукових студій Л. Беркута (1879–1940) – українського історика, викладача, дослідника західноєвропейського Середньовіччя.

Вступивши на службу в. о. доцента Варшавського університету і пропрацювавши тут вісім років (спочатку доцентом, а потім на посаді професора), весь цей період Л. Беркут поряд з викладацькою та виховною роботою активно займався наукою, збираючи необхідні матеріали, і після необхідної обробки публікував їх.

Взагалі треба відмітити, що саме Варшавський період (1909–1917 рр.) в науковому житті Л. Беркута є особливо дієвим та плідним¹. Науковець, майже відразу після зарахування на службу до Варшавського університету (з 1909 р.), ще до свого захисту магістерської дисертації, практично щороку, навіть і частіше, був відраджений за кордон, маючи прекрасну можливість працювати в

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмілий підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518